

- Hyltenstam, Kenneth (red.). 1996. *Tvåspråkighet med förhinder? Invandrar- och minoritetsundervisning i Sverige*. Studentlitteratur.
- Kofoed, Jette. 1995. *Midt i normalen. Om minoriteter og den nationale ide*. København: Københavnerstudier i tosprogethed 25.
- Kotsinas, Ulla-Britt. 1988. Immigrant children's Swedish - a new variety? Gimbel et al. (red.). *Papers from the Fifth Nordic Conference on Bilingualism*. Multilingual Matters:120-140.
- Kristiansen, Tore. 1996. Det gode sprogsamfund. Det norske eksempel. *NyS* 21:9-22.
- Larsen-Freeman, Diane & Michael H. Long. 1991. *An Introduction to Second Language Acquisition Research*. London: Longman.
- Meisel, Jürgen et al. 1981. On determining developmental stages in natural second. Language acquisition. *Studies in Second Language Acquisition* 3:109-135.
- Necaf, Mehmet Ümit. 1994. Nyt fag: Dansk som andetsprog. *Gymnasieskolen* 16:20-21.
- Nielsen, Jørgen Chr. & Claus Holst. 1996. *Læseundervisning i klasser med tosprogede elever*. København: Danmarks Pædagogiske Institut.
- Rampton, Ben. 1995. *Crossing. Language and ethnicity among adolescents*. London: Longman.
- Risager, Karen et al. (red.). 1993. *Sproglig mangfoldighed - om sproglig viden og bevidsthed*. ADLA og RUC.
- Romaine, Suzanne. 1989. *Bilingualism*. Oxford: Blackwell.
- Røgilds, Flemming. 1995. *Stemmer i et grænseland. En brio mellem unge indvandrere og danskere?* København: Politisk Revy.
- Seeborg, Peter. 1995. *Tosprogede elever i gymnasiet og HF*. Undervisningsministeriet. Gymnasieafdelingen.
- Ufe-Nyt. 1994. *Dansk som andetsprog*. Temanummer.
- Undervisningsministeriet. 1990. *Uddannelsesmæssige forhold for flygtninge og indvandrere*. Rapport fra et udvalg nedsat af undervisningsministeriet.
- Undervisningsministeriet. 1992. *Sproglig viden og bevidsthed*. KUP-rapport nr. 16.
- Undervisningsministeriet. 1993. *Tosprogede elever*. Temahæfte 42. Gymnasieafdelingen.
- Undervisningsministeriet. 1995a. *Dansk som andetsprog*. Faghæfte 19. Folkeskoleafdelingen.
- Undervisningsministeriet. 1995b. *Dansk som andetsprog. Et nyt fagområde*. Artikelsamling. Folkeskoleafdelingen.
- Vedel, Peter Villads. 1996. *På sporet af en andetsprogpædagogik. En empirisk undersøgelse af metodeudvikling i undervisningen i dansk som andetsprog for voksne indvandrere*. Specialeafhandling, Københavns Universitet.

Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
6. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 1997

INSTRUKSER OG MODELLER

- En kommentar til Skautrups kildeinddelinger

Af Niels Haastrup (Roskilde Universitetscenter)

Det er god idé at inddele kilder efter domæner. Det gør Skautrup. Han har et fast mønster: retlige kilder, Breve og aktstykker, Historisk litteratur, Oplysende faglig litteratur, Religiøs litteratur, Digtning osv. Altså et domæne-synspunkt, undertiden inklusive et præciseret genresynspunkt, undertiden ikke.

Skautrup disponerer sin fremstilling, således at distinktionen tale/skrift får en hierarkisk høj placering, og talesproget inddeling efter regional og social variation får en mere ydmyg placering.¹ Skautrup gør det naturligvis for at få plads til den store akkumulerede forskningsindsats vedr. den lydhistoriske lærebygning, skønt han er meget bevidst om, at vi reelt ingen direkte kilder har til det lydlige.² Vi har ikke overleveret talesprog, så de kan reproducere i den lydlige substans, men må gætte os frem.

Men inddelingen talesprog/skriftsprog er for så vidt et godt greb, hvis vi begrundet den i sprogets overlevering - ikke fra de gamle via tekster direkte til os - men mundtligt fra generation til generation, via hverdagssnak af mange slags i familie og landsby, og jo også via tale på tinge, i kirken og fortælling "i de lange vinteraftener". Hvordan kan man få bare et lille indblik i denne løbende overlevering fra generation til generation via den skriftlige overlevering³?

Til hverdagssnakken har vi kun få kilder (fx breve, retsreferater m.v.) fra den ældste tid. Og den rigeligere overlevering fra senere tider er ikke meget studeret. Til de sidstnævnte, derimod, retssprog, kirkesprog og fortællesprog har vi da en del tekster bevaret, som vore

¹ Således *talesprogskredse* (dvs. den regionale variation), fx *DSH* I:278ff., II:28 og 310ff. og *talesprogssfærer* (dvs. den sociale og domænespecifikke variation) fx *DSH* I:278ff., II:64ff., II:190ff.

² Jf. *DSH* I:208 øv. (besværgelsen: "Vore landskabslove er det fuldtidækkende fællessproglige udtryk for folkets tale inden for det givne område, selv om det ikke er talesprog i almindelig forstand"), og s.216 (det mere præcise forbehold om tilbageslutning).

³ som supplement til den løbende overlevering i den skriftlige tradition fx i variantapparatet til landskabslovene, eller i sammenstilling af de skiftende bibeloversættelser m.v.

forfædre en gang har været eksponeret for - og som har givet visse nedslag. Flere har kun hørt dem, færre har både hørt og læst dem. Det kalder jeg *exposure*-synspunktet.

Op mod nyere tid stiger mængden af overleverede tekster. Og når man skal vælge, vil jeg foreslå at arbejde med tekster, der indgår i processer, hvor der produceres flere tekster om samme emne. Identiske eller sammenlignelige cases, som beskrives eller behandles i et forløb. Man kan nævne forløbet fra lovtæst til retsforhandling til domsafsigelse til nedskrivning af dommen (let at følge via udgaven *Danske Domme*, der registrerer retskilder). Det kalder jeg *proces*-synspunktet.

Proces-synspunktet

Man kan så skelne mellem forskellige teksttyper, efter deres plads i processer. Jeg har i mine seneste arbejder (jf. litteraturlisten) sat fokus på to af disse typer:

- 1) *instruktioner*⁴ (fx love, ritualbøger, anstandsbøger, andagtsbøger⁵), retorikker, brev-bøger, grammatikker, kogebøger, lægebøger m.v.⁶ og

⁴ Fra et overordnet genologisk synspunkt er de didaktiske, fra et sproghandlingssynspunkt regulerende. Ole Togeby bruger i *PRAXT* (1993) # 48, den formulering, at tekster er instruktioner, hvorefter modtageren kan danne sig en mental model af de forhold afsender instruerer om. Men der findes altså også instrukser til at affatte tekster, fx retorikkens, og til at føre samtaler osv. Instruksen er en genre jf. E. Werlich. 1975. *Typologie der Texte*:33 & passim. *Håndbog i Nudansk* 1988: Instruktioner, med henvisning til DS/Inf.22/37, dvs. Dansk Standardiseringsråd: *DS/Information* 22/37 1985. Wolfgang Mentrup. 1988. Zur Pragmatik einer Lexicographie. Handlungsausschnitt, Sprachauschnitt, Wörterbuchauschnitt .. am Beispiel fachexterner Anweisungstexte. Bereich Medizin. Teil 1-2 (= *Forschungsberichte des Instituts für deutsche Sprache* 66). Günter Seile. 1984. *Sprache und Handlung: eine sprachwissenschaftliche Untersuchung von Handhabe-Verben, Orts- und Richtungsadverbialen am Beispiel von Gebrauchsanweisungen. Schriften zur Linguistik* Bd.10 (opr. disp. 1977).

⁵ fx instruksen fol. aij i Ghemen 1509 (LN): "Først ponne palmæ loffwerdag at affihen læs fæm paternoster och fæm Aue maria. Och følgh wor herre fran then stædh effron og thiil bethaniam oc tenck po thet ther giordes .."

⁶ Instrukser kender vi også i dag. De er blot ikke så dominerende i bibliotekskatalogerne som i vores hverdag. Vi får dem ofte sammen med varer, og de kasseres, når de er brugt. I gamle dage var standardvarer ikke udbredte, de hører industrialiseringen til. Til gengæld fandtes der andre vejledninger i rigt mål, på områder hvor de ikke er så udbredte i dag. Der er måske ikke noget mærkeligt i, at netop instrukser og modeller er mere kendte end resultaterne af deres brug. Jf. mit "Historisk Pragmatik" i MUDS 5. Som illustrative eksempler fra nyere og nyeste tid kan jeg henvise til fx de mange publikationer af denne art fra Strandbergs Forlag, if. Piø ofte forfattet af ham selv (*DBL* Bd.XX. 1983:143ff.), med instrukser i forskellige *do it yourself*-bøger, og modeller i brev-bøger, eller til Povl Terkel-sens *Dansk for voksne indvandrere - En håndbog*, Indenrigsministeriet 1984, hvori der henvises til "Brochurer til udenlandske arbejdere" fx *Indkøbstolk* (1972) fra Statens Husholdningsråd eller fra Socialministeriet: *Kostvejledning* (1972), *Retshjælp* (1979).

2) *modeller* (fx rituelle tekster, bønner, salmer, legender, postiller, samlinger af prædike-ner og ligtaler⁷, parlører, jf. note ndf., brevbøgernes eksempler m.v.). Begge typer har sat deres spor i en række andre tekster, hvis producenter har fulgt instruktionerne eller efterlig-net modellerne. I lærebøgerne selv fremtræder modellerne som eksempler på udfoldelse af instrukserne.

Efter mine erfaringer må man antage, at benyttede instrukser, lige så vel har kunnet og vel ofte også har været på latin, evt. tysk, se fx Biblioteca Danica I:sp.468ff. under rubrikken: "Hjælpemidler ved Prædikens Affattelse". Det samme gælder utvivlsomt, men nok i mindre omfang, modeller.

Det er i det hele karakteristisk for mange ældre, danske tekster, at de er instrukser til rutiner og ritualer, sproglige og ikke-sproglige⁸, som man kan eller bør følge ofte med modeller til illustration og efterligning, undertiden billedlige, men oftest tekstlige.

De indlejrede modeltekster skal bruges som forbilleder for tekster, taler og samtaler i det rigtige hverdagsliv, brevbøger, postiller og bønnebøger, parlører osv., undertiden dog også i *som-om* situationer, i skolen, på scenen, fx skolekomedier, dialogdigte, pædagogiske hjælpe-midler i latinundervisningen, bliver modeller/forlæg for oversættelser og brugt til opdragel-se/underholdning for lægfolk.

Netop instrukser og modeltekster har jeg arbejdet med i en del år. Det gælder specielt modeltekster i parlører og fremmedsproglære-bøger, der kan sammenholdes med instrukser på mange niveauer til netop de rutiner med speech events, modelteksterne eksemplificerer.¹⁰

⁷ fx 34 *Christelige og Skøne Liigprædikener, colligerede og sammen skreffne aff uskellige lærde Mends skrifter aff Tydsken oversatte aff Jens Christensen, Kiøbenhavn. 1611/1628.*

⁸ jf. Sperber & Wilson. 1995. *Relevance* (2.ed.):10ff. hvor kommunikationsrutiner og deres regler ikke forudsætter verbalsproget, men naturligvis i dag er dybt afhængigt af det. Blandt ældre diplomer findes undertiden bevidnede beretninger om den faktiske udførelse af rituelle handlinger, fx skødning af jord, jf. Clanchy. 1979. *From memory to written record.*

⁹ Werlen: *Ritual und Sprache*, Tübingen, 1984. NB *Schluss*:373-380, hvor hans position til forholdet mellem sprog og handling i ritualer præciseres. Jf. også fx fægte-, ride- og dansebøger se *Dansk Literaturhistorie*, Gyldendal.

¹⁰ Dette materiale kan yderligere belyses ud fra andre mere eller mindre normative værker: sagorbøger, gram-matikker, fraseologier/ordsprogssamlinger, titulaturbøger, tranchérbøger, retorikker spec. appliceret på breve i brev-bøger (deres eksempler, men især deres "pragmatiske" begrundelser ud fra de forudsatte modtagere), anstandsbøger af forskellig slags, og praktiske (ofte kasuistiske) moralske vejledninger for husfædre, husmødre, sønner og døtre (jomfruespejle) og for diverse fagfolk, "Standsretorikker" og unge på studierejse (apodemikker). Hertil kommer de lærde etikeres generelle overvejelser over kommunikation, hvad enten de er funderede naturretligt eller bibelteologisk. Se min artikel "The Courtesy-Book and the Phrase-Book in Modern Europe". Jacques Carré (red.). 1994. *The crisis of courtesy, Studies in the conduct book in Britain:1600-1900.* Leyden:65-80.

Som nævnt findes der også i dag vejledninger af mange slags, instrukser og modeller, fx folkebibliotekernes store udlånssamlinger, for herrer fx manualer til bilreparation, for damer sy- og strikkeopskrifter (jf. note ovf.). Ikke bare brugsanvisninger, men egentlige livsstilsanvisninger kan findes i vore biblioteker og boghandler på dansk, og udenlandsk. De gælder mange forhold, også de afgørende stunder i menneskelivet, hvor den generte gerne tager en maske på.¹¹ Typisk når der foregår en *rite de passage*, konfirmation, bryllup, dåb, begravelse.¹² Ved netop at undersøge rutiner i processer, er det muligt og afgørende at konstatere, dels i hvilket omfang instrukser og modeller er fulgt, dels om man har kunnet formulere sig på andre måder, når man med tekster skulle kommunikere om eller dokumentere processen, dens forløb og resultat.

Exposure-synspunktet

Spørgsmålet om *exposure* spiller i dag en vigtig rolle i teorier om reklame, public relations osv. Belært af disse vil jeg foretrække at arbejde med tekster, altså bevarede tekster, som mange mennesker har været eksponeret for. Og gælder det de mange, må vi foretrække at segmentere efter det talte og hørte, den lydige form. Det bliver fx love og retsforhandlinger på tinge, som folk har hørt evt. ligefrem taget i deres egen mund. Det sidste gælder snarere salmer i kirken, bønner i kirken og hjemmet, rituelle kirkelige tekster brugt ved *Læseindlæring*: De der havde lært at læse, havde så vidt vi ved brugt Fadervor (Pater Noster), Trosbekendelsen (Symbolum) og De ti Bud (Dekalogus) som læsebog, dvs. efter reformationen på tryk i Luthers lille Katekismus. Hvad er det så for noget sprog? Reguleringer: Fadervor (bøn), Dekalogen (påbud), Bekendelser: Trosbekendelsen (Symbolum).

¹¹ jf. art. af undertegnede om masker in print.

¹² fx antologi: *At sige verdens ret farvel, 33 kendte danskeres tanker om døden*. 1995. Jf. kronik/ anmeldelse i *Kristeligt Dagblad* i uge 44., samt art. i samme mandag d.6.11. Der er en gammel artikel af P.G. Lindhardt om begravelsesskikke. Se i øvrigt *Kirkeordinansen* red. Schwarz Lausten.

Om *ars moriendi* som en *rite de passage* se Nigel Llewelyn. 1992. *The art of Death, Visual Culture in the English death ritual c.1500-c.1800*, London.

Eksempel fra retsvæsenet

Hvis vi igen tager lovene op, ved vi, at tingenes (landsting, byting, herredsting osv.) retshandler var offentlige. Der medvirkede diverse tingmænd, stokkemænd, sandemænd foruden tilskuerne, som ofte måtte drikke bravt for at holde den gående.

Her har de tilstedeværende kunnet høre en hel del, vidneforklaringer, domsforhandlinger og domsafsigelse. Så man behøver vel ikke at referere til en tradition for recitation af lovteksterne ved lovsigemænd (DSH.I:208-09 og 280) som på Thingvellir for at forklare, hvorledes viden om retstilstanden kunne formidles til de tilstedeværende ikke-læsekyndige.

Men man kan også mere. Man kan undersøge, hvorledes lovteksten selv, efter at have præciseret lovbrudet i protasen, i apodosen foreskriver en intervention: "Tha skal han ..". Vi er naturligvis især interesserede i en foreskrevet sproglig handling: "Tha skal han .. seghæ ..". Altså man kan undersøge, hvilke sproghandlinger, lovteksten foreskriver fx (JyL.:83-84) "Ær han yuær hørigh oc wil ey bøthæ. Tha dømæs hannum naam ... Tha scal han thær næmær seghæ tyl hans grannæ een æth two thæt han næmthæ ..".

Og man kan finde spor af disse retshandler i andre genrer, domme, responsa, tingsvidner m.v. (DSH.II:15ff. og litt.henv.:412. Se Danske Domme 1375-1662, Registre bd.8, DSL 1987. Heri juridisk register (over retskilder) gruppe 60:66-75, herunder også JyL.:69-70, der er den hyppigst citerede/anvendte af landskabslovene. Men en væsentlig del af de senere domme bygger jo på recesser, kongelige åbne breve m.v.

I en dom (*Sjællandske Landsting* Bd.VII.nr.910:305.) læser vi flg.:

"Dog effterdi siellandsche lough saawellsom jydsche lough klarligenn medførrer, huorledis medfaris och bødiss schall, om nogenn medt raad eller følge gjør nogitt till andenn mannds død, eller ... da kunde wj ey andet derpaa kiennde och for rette affsige, end ad dj io der ved haffue dennom forseet och giordt emod loughenn och bør att werre faldenn for raads-sag." (Udg.s register henviser til *Eriks Sjæl. Lov*. II.31 og III.46, JyL III.35-36).

Et eksempel fra diplomatiet

Man har således overleveret individuelle instrukser til diplomater. Et interessant tilfælde er Jacob Knudsen Ulfeldts ambassade til Moskva 1578. Ulfeldt lod sig presse af russerne til visse indrømmelser, som hans instruks forbød. Det førte til en retssag mod ham (jf. *Danske Domme* Bd.3 (1979), nr.465 af 14.07.1979), som han tabte. Rejsedagbogen, en slags apologi, udkom

posthumt - på latin - i Frankfurt a.M. 1608: *Hodoeporicon Rvthenicvm* (dansk overs. ved R.Mott. 1994), jf. art. af undertegnede om sproget i diplomatiet i 1600tallet in print.

Nogle eksempler fra kirkens verden

Legender har flere interfaces: De kan jo opfattes som partsindlæg til dommeren in casu pavestolen: "Vor mand opfylder med fremlagte bevidnede facts kravene til helgenkåring". Disse krav må være formulerede og kan opfattes som instrukser til anerkendelse af helgener.

Men en legende tjener her også som *model*: Således skal et indlæg til paven også opbygges, hvis vor lokale hellige mand skal helgenkåres. Og modellen gælder naturligvis for alle i menigheden. Her er noget at stræbe efter, selv om en rigtig helgen næppe tænker på, om han nu kunne passere gennem nåleøjet. Billedlige fremstillinger af helgeners *vita & passio*, kan minde om legendens narrativ. Vi ved, at de ofte af kalkmalerne er kopieret efter modeller/forlæg, og må antage, at billederne har fungeret som modeller for menigheden på det niveau, som interesserer os mindre her: handlingsplanet uden sprogbrug.

Andagtsbilleder, som der også findes mange af i kirkerne, dem bønnen rettes til, falder ikke på plads i forhold til distinktionen: instruks/model. Bønnerne til helgenen, derimod, er det nemt at placere som modeller, jf. *Danmarks middelalderlige Bønnebøger*.

Forholdet mellem anstandsbog og beskrivelse af faktisk adfærd

Vejledninger i "at dø pænt", den middelalderlige genre *ars moriendi*¹³, har utvivlsomt spillet en stor rolle. Da reformatorerne afskaffede sjælemesserne opstod genren ligprædiken, der gerne indeholder et afsnit om den hedengangnes sidste stunder, hvor man helst skulle udtale bestemte ord: fx "i dine hænder befaller jeg min ånd" og hvis den døende ikke kunne selv, skulle præsten

¹³ Ghemens tekst(1510) begynder således:

Thesse ære the spørsmol som man scall / spørje af then siuge then tijdh han kantha(-) / le oc haffuer (ms:-n-) sith skjiel Oc ther ær fortij ath / han som icke redh sek til dædhen han mu / thes mere styrckes i (-n ?) mod dæden. / Først scal man spørje som Anselmus

Tijl thesæ spørsmol scal then siughe swore Ja / tha scal then som hoss then siuge stoor / po mijne hannum oc sije so/ kare (kære) bredder (broder) / saa lunge som ther siel ær i tith legomme / tha tacke oc lowe then barmhertighe gud / for sijn hordhe dædh / Oc hafue thin hw oc hob fulkommelige tijl hans dæd / oc befale alsammen gud wor herre / Oc huad som helst teg pokommer / tha betenck then hor(-)dhe dæd / oc læs thet vers / In manus tuas domine commendo etc. / Ther ar (I) som meghet / I thin hand herre befaller ieg mijn andh (-n-) / Item kan han ther eij sielfuer læse / tha scul-le the ther hoss hannum stande / saa læse for hannum / Fader i thin hand befaller ieg thet-the menniskes andh

eller de pårørende sige dem for ham. Man kan se instruksens fulgt i en model, Vedel viser frem i sin ligprædiken over kansleren Johan Friis¹⁴, hvis levned og sidste stunder også fremstilles som forbilledlige, dvs. som model. Det interessante er, at *ars moriendi*-tekster ikke blot findes trykt separat eller sammen med andre religiøse tekster, men så sandelig også som dele af standardværker med regler for pæn opførsel i alle livets forhold, fx i håndbøger som v. Eybs *Spiegel der Sitten*.^{15 16}

Skriftmålsvejledninger, både for skriftefader (hvordan skal jeg spørge) og den skriftende (hvordan skal jeg svare). Begge dele er forudset i de udbredte håndbøger, der også refererer til andre som fx *Hustavlen* i Luthers Katekismus, hvor alle husstandens rollehavende formenes og de hyppigste forsyndelser forudses i kommentaren. Det samme gælder spørgsmål og svar ved visitatsoverhøringen. Her kunne man også skaffe sig trykte manuduktioner i, hvilke spørgsmål bestemte biskopper benyttede, og hvad de forventede man skulle svare: *Underviisnings Spersmaale for at forstaae D. M. Luthers liden Catechismus, endeel brugte i Aalb. St.*

¹⁴ En Predicken som skeede vdi Erlig og Velbyrdig og Gudfryctig mands, Salig Johan Frissis begraffuelse vdi Kiøbenhaffn, den nittende dag Decembris, der effter Guds byrd MDLXX aff Anders Sæffrinsson Vedel, Kbhv. 1571 (LN1617) original tryk fol.Diii,v - Div.v., kan for nemheds skyld sammenlignes med den førreformatoriske tekst i Ghemens *Ars Moriendi* fra 1510, facs. i Lindegård Hjorths udg. *Sjælens og kroppens trætte og Ars Moriendi*, 1971.

¹⁵ Albrecht von Eyb. afsluttet 1474, trykt 1511. *Spiegel der Sitten*, red. ved Gerhard Klecha, Berlin 1989 i serien *Texte des späten Mittelalters und der frühen Neuzeit* v.34. Heri findes behandlet gode sæder, inddelt efter synder og dyder, men også efter for diverse syndere og interessantest *stænder* (også bønder!). Jf. de senere pietisters studier i forskellige stænders bevidsthed, med henblik på mission, fx Thomasius i Halle.

¹⁶ Albrecht von Eyb. afsluttet 1474, trykt 1511. *Spiegel der Sitten*. jf. note ovf. erster teil:

von sünden in gemain s.26 .. von hoffnung in gott s.43 .. von aim (einem) streit der sünden vnd tugenden s.212 von lieb der welt vnd weltlicher ding s.224, von kurzem leben des menschen s.239, von dem tod der nit vermiten mag werden, vnd von vngewiser zeit des todes s.244, von betrachtung des tods vnd ander göttlicher ding s. 253, von verschmähung des tods s.265, von vorcht des tods s.265, vom aim guten sälligen tod vnd wie sich der mensch dazu beraiten soll s.269, von geschäft vnd testament derserbbed vnd jren getreusshendern s.288, von der begrebnus der todten s. 291, wie man den todten zu hilff kommen sol s.297, von freye, aygen willen des menschen s.299, von vnütlichkeit der seel des menschen s.302-3, von virsteend des flaischs s. 310 von dem iungsten gericht s.310, von peen der hell s.314, von freuden des ewigen lebens s.318 zweiter teil: von kaufleuten s. 397-99, .. von hantwerckleuten und arбайtern s.406-07, von gepauren s.407-10 (bønder) von haussväteren vnd hauss gesind . 450-54, .. von klaidern vnd getzierd der frauen s.481-86

af Biscoperne Foss, Bornemann, Bircherod, men mestendeel samlede efter M. Frandtz Thestrup hans Overhørelses Maade i Visitationerne, Kbhv. (Chr. Mumme, 1721).¹⁷

Slutning

Det er god idé at inddеле kilder i domæner, som Skautrup gør det. Jeg har villet foreslå andre kriterier til en selektion af materiale til brug for mere udførlig beskrivelse.

- 1) Vi læser for lidt om kildeteksternes funktion i forhold til hinanden, deres funktion i menneskers brug af dem. Hvilke processer indgår de i? fx er en lovtekst til stede i retsforhandlinger og ved domsafsigelsen, og i den skrevne dom. Det vil igen sige, at vi ikke får så meget, som vi kunne, at vide om, hvorledes samme sagforhold har været udtrykt på forskellig måde i forskellige genrer/kommunikationssammenhænge.

Et sådant intertekstuel, processuel synspunkt kan anlægges på de overleverede skriftlige tekster, før man overvejer større eller mindre lighed med det ukendte talesprog. Det gælder så meget mere, som de skriftlige tekster, vi har adgang til i dag, måske ofte blev realiseret med en særlig læseudtale (DSH #28B, s.208-9, #41A-B, s.66). At den fandtes, kan vi næppe betvivle, men hvordan den var, kan vi kun skønne over

- 2) Vi læser for lidt (jf. note ovf.) om exposure. Hvilke tekster har hvilke folk været udsat for, hvor tit, og hvordan? Hvilke tekster, som mange mennesker faktisk har været udsat for, er overleveret, så vi kan studere dem i dag.

Hvis man vil ræsonnere sig frem til nogle synspunkter på dette i forhold til tekster, som er overleveret til i dag, er det vigtigt at skelne mellem de fire færdigheder: tale, høre, læse¹⁸, skrive. Alle kunne høre, færre fremsagde noget, nogen kunne læse, færre kunne skrive. Og hvor blev tekster, som er overleveret til i dag, fremført så man kunne høre dem, hvor sagde

¹⁷ I teksten går udtrykket *Da skal du sige*, stadig igen, som indledning til den enkeltes svar på præstens/biskoppens spørgsmål.

¹⁸ *Læseindlæring*: De der havde lært at læse, havde så vidt vi ved brugt Fadervor (Pater Noster), Trosbekendelsen (Symbolum) og De ti Bud (Dekalogus) som læsebog, dvs. efter reformationen på tryk i Luthers lille Katekismus. Hvad er det så for noget sprog? Reguleringer: Fadervor (bøn), Dekalogen (påbud) Bekendelser: Trosbekendelsen (Symbolum). Hvor hører de hjemme i sproghandlingsteorien?

man dem, eller var man med til at sige dem i kor, hvor kunne man læse dem, og hvor kunne man evt. selv producere skriftlige arbejder, der måske er overleveret eller i det mindste forholdt sig til disse tekster, der er overleveret, se Bilag.

Et tekstmateriale udvalgt efter disse kriterier ville eksemplarisk og bedre kunne belyse mange ting, også give et større udbytte af Skautrups sociale og regionale inddelinger ved at følge cases eller case-typer i deres (proces)forløb (jf. note ovf.), som de er behandlet og sat på sprog efter diverse instrukser i forskellige genrer.

Man ville få et sikrere materiale til bedømmelse af betydningsnuancer i forskellige genrer, suppleret med skøn over, om sprogbrug af den overleverede type har været brugt i processer, som flere end nogle ganske få har overværet eller haft del i.

Til gengæld må man se i øjnene, at det vil kræve et betydeligt arbejde både at finde og udvælge og at læse, afskrive og analysere uudgivne skriftlige vidnesbyrd om nedslag af instrukser og modeller i overleveringen.¹⁹

Bilag

Skrift

Indskrifter

I/ved kirken:

prædikestol, (personnavne, skriftsteder), altertavle (fx katekismustavler jf. ovf.), eller personnavne
kalkmalerier (person- og stednavne, skriftsteder), gravsten (person- og stednavne, familierelationer, embedskarriere, tidsangivelser, skriftsteder)

¹⁹ Min arbejdsplan for den nærmeste fremtid består i denne forbindelse især i tilrettelæggelse af inddatering af tekster, der belyser det sproglige indslag i en række *hverdagsrutiner*, og således inddrager den kultur- og socialhistoriske sammenhæng, med henblik på syntaks- og ord- og stilhistoriske studier.

Kilderne til disse hverdagsrutiner kan overordnet inddeles i to kategorier, som det findes ønskeligt at sammenholde: normative (*instrukser og modeller*), og vidnesbyrd (som *citater, referater og beretninger*) om faktisk sprogbrug og adfærd. Sammenligningspunktet mellem de to kategorier vil være rutinerne: fx hos købmanden, hos skrædderen, på værkstødet.

Normative kildetekster fra forskellige genrer, der tilsammen kan give et komplekst billede af forskrifter for sprogbrugen, har undertegnede registreret og bearbejdet i en årrække. Det gælder

a) dansksprogede indslag i fremmedsproglæredebøger og andre grammatikker, med dialoger, sproghandlinger, tiltaleformer, stilfigurer osv., b) brevdebøger og deres kommentarer, c) udvalg af de mange instrukser om moralsk/kristelig og dannet opførsel og professionel adfærd, d) værktøjsskasser som sagdebøger med emnespecifikt ordforråd. Fra 1600-tallet foreligger fx en række dansksprogede dialoger som paralleltekst i fremmedsproglæredebøger (Heyden, Bachkeger, Sterpius, Nyborg). Groft sagt "drejebøger" til bestemte sproglige rutiner, der som nævnt kan suppleres med andre normative, trykte kilder.

Vidnesbyrd om faktisk sprogbrug (citater, indirekte citat, referat, beretning) og adfærd i situationer, parallele til ovennævnte, har jeg endnu kun studeret sporadisk. De kan findes i fx privatbreve, tingsvidner, domme, memoirer osv. - genrer med forskellige sproglige traditioner og standarder i gengivelsen, som nødvendigvis også må studeres.

På gaden:

over hoveddøren, (ofte navne, personer, grundlæggelsesår, evt. bøn), på udhængsskiltet (= gadenummer), der ellers grundlæggende var billedligt. Var adressen (under den røde hest) var der et billede af en rød hest osv., på faner og transparenter (navne: laug, gilder m.v.), på brugsgenstande (ejernavne, som sjælden variant til anden ejersignatur)

I hjemmet

som på gaden, men andre brugsgenstande

Andre tekster læst

I hjemmet almanakker, etbladstryk (viser), katekismus, salmebøger

passivt hørt

I kirken

Udover standardbønner mv., messen, salmer (i den lutherske kirke), salmebøger

perikoperne, prædiken

I hjemmet

formaninger og ordrer fra henh. husfader og husmoder, se diverse håndbøger, ikke mindst den store katekismus med hustavlen. Viser foredraget (etbladstryk og visebøger),

fortællinger foredraget (folkebøger)

Diverse ritualiserede udsagn i forb. med

Frieri, kondolence (død), lykønskning (fødsel, giftermål m.v.), overdragelse (skødning, testamenter osv.), kontrakter m.v. (se brevbøger/parlører m.v.)

aktivt sagt/sunget

I kirken

Udover standard jf. læseindlæring. Salmer (i den lutherske kirke) efter auditiv indlæring el. salmebøger, responsorier fra menigheden efter auditiv indlæring el. salmebøger, Bønner efter auditiv indlæring el. bønnebøger

I hjemmet

Salmer/bønner jf. ovf., viser (etbladstryk og visebøger) og fortællinger/oplæsning (folkebøger) formaninger og ordrer fra henh. husfader og husmoder, se diverse håndbøger ikke mindst den store katekismus med hustavlen.

Diverse ritualiserede udsagn i forb. med

frieri, kondolence (død), lykønskning (fødsel, giftermål m.v.)

(se brevbøger/parlører m.v.)

Litteratur

Niels Hastrup. 1997. Historisk pragmatik. Mette Kunø & Erik Vive Larsen (red.). 5. *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Aarhus Universitet. Nordisk Institut:123f.

Niels Hastrup. 1997. Retorik, konfliktløsning uden vold. Keld Gall Jørgensen & Uwe Geist (red.) *Det nye korstog*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag:75f.

Niels Hastrup. Et par festskriftartikler, der kommer i 1997.

Tidligere artikler om lignende emner:

1983d Anmeldelse af "Daniel Matras: Proverbes ..., DGO V, udg. af Iver Kjær". Danske Studier. København:139-44.

1984a Uddrag af Christen Jensen Fauverbyes Papirer. *ROLIG-papir* 34 (36s.). (hand-out til 1985a).

1985a Soldateroptegnelser fra Napoleonstiden. *De nordiske skriftspråkenes udvikling på 1800-tallet* bd.2. Oslo: Nordisk Sprognævn:95-108. Jf. hand-out til dette trykt som 1984a)

1987a Goddag Hr!! *FRUCTUS*, nr. 6, RUC:8-9.

1987b Om parlører, Parløren som 1) genre, 2) kilde og 3) forbillede. Ringgaard (red.). 1. *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*, Århus:55-70.

1988c On Phrasebooks. The phrasebook as a genre, a source and a model. K. Hyldgaard-Jensen & al. (red.) *Symposium on Lexicography III, Proceedings of the Third international Symposium on Lexicography May 14-16, 1986, at the University of Copenhagen* (= *Lexicographica series major* 19), Tübingen: Niemeyer:389-409 (forkortet dansk version i 1987b).

1990a Sur les guides de conversation. Le guide de conversation en tant que source pour l'histoire de la conversation et de la langue parlée. *Documents SIHFLES* (i.e.): Société Internationale pour l'Histoire du Français Langue Etrangère ou Seconde. (Temanummer:) *Manuels de Langue et recherche historique*, Décembre 1989:4, Paris, 1990.712:33-38

1991a Dansk latinske parlører i genremæssig og leksikografisk sammenhæng eller om dansk og latinsk kurant. M. Alenius et al.: *Latin og Nationalsprog i Norden* (= Renæssancestudier 5). København: Museum Tusculanums Forlag:251-268.

1992e Dänisch, Deutsch Französisch in Dänemark 1750-1800. Konrad Schröder (red.). *Fremdsprachenunterricht 1500-1800. Arbeitsgespräch*, Herzog August Bibliothek, Wolfenbüttel, 16.-19. Oktober 1988. (= *Wolfenbütteler Forschungen* Bd.52). Wiesbaden: Harrasowitz:75-97.

1994a The Courtesy-Book and the Phrase-Book in modern Europe: Jacques Carré (red.) *The crisis of courtesy* (= Brill's studies in intellectual history, vol.51). Leyden: E.J. Brill:65-80.